

HİCRÎ İLK İKİ ASIRDAKİ MÜFESSİRLERİN HZ. PEYGAMBER'E MAHSUS AYETLERİ ANLAMA USÛLÜ

Akile TEKİN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 01 Aralık 2022, **Kabul Tarihi:** 01 Mart 2023, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2023, **Atf:** Tekin, Akile. "Hicri İlk İki Asırdaki Müfessirlerin Hz. Peygamber'e Mahsus Ayetleri Anlama Usûlü". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/1 (Mart 2023): 229-251.

<https://doi.org/10.33415/Daad.1213297>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 01 December 2022, **Accepted:** 01 March 2023, **Published:** 31 March 2023, **Cite as:** Tekin, Akile. "The Method Of Understanding Of Al-Mufassırün Of The Hıjrı First Two Centuries In The Special Verses Of The Prophet". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 23/1 (March 2023): 229-251.

<https://doi.org/10.33415/Daad.1213297>

Öz

Kur'an-ı Kerim ayetlerinin nüzulünde vahyin tamamının ilk muhatap ve mükellefi Hz. Peygamber'dir. Vahiy lafızlarının zahirinde açıkça görülen unsurlar dikkate alındığında Hz. Peygamber'e mahsus ifadelerde mükellefiyet açısından diğer insanların durumu ve bu ayetlerin *hükmen* işlevselliği İslami ilimler literatüründe tartışılan bir konudur. Bu çalışmada nüzul döneminde Hz. Peygamber'le birlikte Kur'an'ın muhatapları olan sahabe ve nüzul sonrası ilk iki asır müfessirleri tarafından, lafzında doğrudan Hz. Peygamber'e mahsus bir *ifade* ya da *hadiseyi* konu edinen ayetlerin nasıl anlaşıldığını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda ele alınacak konular, örnek ayetlerle sınırlandırılmıştır. Bu makalede müfessir tabakalarına yer veren eserlerden tespit edilen ya da kendisinden tefsir rivayeti aktarılan ravilerin tamamına *müfessir* kimliğiyle yer verilmiştir. Araştırmamızda, hicri ilk iki asırda ilgili ayet hususunda ulaşılabilen görüşler, müstakil olarak telif edilen ve günümüzde erişilebilen tefsir eserlerinden, yalnızca ilk ulaşılan eser referans gösterilerek nakledilmiştir. İncelemenin hicri ilk iki asırla sınırlandırılmasının bir sonucu olarak, müfessirlerin görüşleri tefsir-tevil ayrımı konu edilmeksizin ele alınmıştır. Sonuç olarak elde edilen veriler çerçevesinde bir tefsir ya da tevil usûlünden bahsedilip bahsedilemeyeceği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tevil, Hüküm, Lafız, Olay.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, akiletekin@hotmail.com, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-4300-862X>

The Method of Understanding of Al-Mufasssırūn of The Hijri First Two Centuries in The Special Verses of The Prophet

Extended Abstract

The Prophet is the first addressee and payer of the revelation, the opportunity of the Qur'an to meet with man and humanity. Reflecting the responsibilities of his position, the Prophet and the Messenger are unquestionably leaders and examples in the construction and replenishment of religion due to his qualities. He is like every prophet who was chosen and sent. The qualities of the Prophet as "human and servant" are fixed by the Qur'an's declaration. As a result of this situation and as a necessity, the responsibility of the Prophet with revelation has been the subject of Islamic Sciences in terms of its nature. In the Qur'an, as Nas, the Prophet, he addresses expressions, situations and incidents specific to the Prophet; the binding nature of the address in such verses are only from the point of view of judgment/deeds of the Prophet. The discussion of the belonging of the Prophet or the generality of the judgment is mainly dealt with in the fiqh procedure. Again, as a requirement of the need for Nas to rule, Prophet Muhammad is mentioned in the Sunnah. The determination of the qualities and situations peculiar to the Prophet, the subject of which is conceptualized as *Hasaisu'n-Nabi* and *Delailu'n-Nubuve* in the science of hadith, is Prophet Muhammad. In addition to the provisions specific to the Prophet, he also created literature that has virtues. From the point of view of the science of tafsir, especially in the modern period, this discussion, which has been carried to the religious dimension over the issue of the historicity-functionality of the verses of the Qur'an, is based on the Prophet Muhammad. In addition to the practical consequences, such as the devaluation and ambiguity of the Prophet's position, it is believed that the validity of the verse and the historicity of the word pose theoretical problems. The purpose of this research is directly related to the Prophet. It determines how the verses that are the subject of a statement or incident about the Prophet were understood in the first two centuries of the Hijri. In other words, the appearance of the term the Prophet. It is to reveal the procedural dimension of the content of the verses specific to the Prophet in the traditional understanding of tafsir. Because, as far as we can reach, this dimension has not yet been the subject of academic research in the current literature on the science of tafsir. In order for this to be achieved an approach has been adopted based on the principle of "proximity to the Prophet and the period of revelation" and the existence of a method in tafsir or tawil made by al-mufasssırūn of the first two centuries in accordance with these verses from the tafsir narrations that are accessible has been investigated. al-Mufasssırūn of the first two centuries of the Hijri whose opinions were consulted in the research were identified from the tafsir-style works that included *Tabakatul-Mufasssırūn* or works that dealt with the interpretation layers separately. Only those whose opinions could be reached were included.

This research is based on the tafsir method of Allah, the first interlocutor of the word of the Prophet Muhammad. It is limited by not including items considered the style of speaking to the Prophet, are mentioned a lot in the Qur'an, and have been the subject of independent academic studies. In the research, two facts in the word of the Qur'an, expression and incident, were focused on through sample verses. For this reason, it can be stated that the thematic scientific research method based on analysis and analysis was adopted in the study. While the sample verses examined in the article are selected based on the apparent expression in words, Allah's Prophet. According to the addresses he revealed to the Prophet on the condition of special the Prophet. It has been tried to include special situations that are ontologically impossible for other people other than the Prophet to experience. Accordingly, the examples examined in the article are the verses of *Sūrat al- Isrā' 17/1, 79; Sūrat al-Aḥzāb 33/50, Sūrat Najm 53/9* in the order of Mushaf. Before the article mentions how al-mufasssırūn interpret the sample verses, if there are

any about these verses, Bukhari (d. 256/870), the information conveyed in Sahih. It has been passed on to make a concise reference to comparing the Prophet with the next generation. As a result, the special subject of the Qur'anic phrase is the Prophet. When he became a prophet, the content, procedure and limit of tafsir or tawil in the first two centuries were tried to be determined.

Keywords: Tafsir, Tawil, Verdict, Word, Event.

Giriş

Kur'an'da Hz. Peygamber'in (sav) en genel ifadeyle diğer insanlarla aynı yaratılışa sahip ve aynı hitaba muhatap olması vurgulanan bir hususiyettir.¹ Ancak bu vurgu Hz. Peygamber'in diğer insanlarla her bakımdan eşit bir kulluk sorumluluğuna tabi olmasını zorunlu kılmamaktadır. Vahiyle doğrudan muhatap olması sebebiyle Hz. Peygamber'in elçilik vazifesi ve mükellefiyeti bakımından diğer muhataplardan farklı şekilde mesul tutulduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'e yapılan bu tür hitaplarda yorumun imkânı ya da sınırlarının ne olacağı, nüzul sonrası ilk asırlar itibariyle yalnızca fıkıh usûlünde değil, tefsir rivayetlerine konu olan ve tefsir eserlerinde de tartışılan bir meseledir.

Günümüze ulaşan müstakil tefsir usûlü eserleri incelendiğinde Hz. Peygamber'e mahsus hitapların münferit konu halinde ya da sebep-i nüzûlün hususiliği bağlamında kısmen ele alındığı görülmektedir. Örneğin Zerkeşi (öl. 794/1392) hitabın kısımlarını incelediği bölümünde Âl-i İmrân Sûresi 3/106, Tevbe Sûresi 9/35, Duhân Sûresi 44/49, Mâide Sûresi 5/67 ve Ahzâb Sûresi 33/37 ayetleri örneğinde, Hz. Peygamber'e "Sen" ve "Ey Rasul!" şeklindeki hitapları 'kendisiyle hususi mana murad edilen hâs hitap' kategorisinde değerlendirmiştir. "Ey Nebi!" hitabını "başlangıçta şahsa hitap eden, sonra umumileşen ya da başka bir muhataba dönen hitaplar"dan ayırmıştır.² Bu bilgileri aktaran Suyûtî (öl. 911/1505) ayrıca Kur'an hitaplarının üç kısma ayrıldığını, bunların yalnızca Hz. Peygamber'e hitap, Hz. Peygamber dışındakilere hitap, hem Hz. Peygamber'e hem diğerlerine hitap şeklinde olduğunu ifade eden ulemanın görüşlerine de yer vermiştir.³ Subhi Salih (1926-1986) Ahzâb Sûresi 33/1 ayeti örneğiyle birlikte bu konudaki görüşünü "Şayet Allah Peygamberi'ne 'Ey Peygamber!' şeklinde hitap ediyorsa, vaz'î delalet yoluyla hitap bütün ümmete şâmil değildir. Başka bir delil ile ümmeti kapsar. O delil, ümmetin Hz. Peygamber'e uyma vucubiyeti/zorunluluğudur. Ama hitabın ona has olduğuna delalet eden bir delil varsa, bu durumda ümmet

¹ el-Âl-i İmrân 3/144; el-Enâm 6/50; el-Yûnus 10/15; el-Kehf 18/110; el-Furkân, 25/7-10; el-Fussilet 41/6; en-Necm 53/3-4.

² Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 455.

³ Celalüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 3/86-90.

hitabın kapsamına girmez.” şeklinde beyan etmiştir.⁴

İncelenen tefsir usûlü eserlerinde⁵ has hitabın Hz. Peygamber dışındaki muhataplar açısından yorum imkânının tartışılan bir mesele olmadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen araştırmamızda *usûl* teriminin öne çıkarılmasının sebebi, Hz. Peygamber’e mahsus ayetlere ait ilmi tartışmaların çoğunlukla usûl zemininde gerçekleşmekte olmasıdır. Tespit edilebilen kadarıyla Hz. Peygamber sonrası dönemde telif edilen usûl bilgisi içeren, kaideler oluşturan eserlerin ilkleri, tefsir ilmine ait değildir. Bu durum müstakil ulûmu’l-Kur’an eserleri hariç tutulduğunda yaklaşık hicrî altıncı asra kadar tefsir usûlüne müstakil eser telifi bakımından bir yönelimin olmadığı, tefsir usûlünün çoğunlukla müfessirlerin eserlerinin mukaddimelerinde müellife münhasır bir üslupla kaleme alındığı sonucunu ortaya çıkarmıştır.⁶ Ancak Kur’an’ın yaşanması kadar anlaşılmasında da otorite olan Hz. Peygamber, kendisinden sonraki nesle anlamada da en güzel örneği bıraktı. Bu araştırmamızda temel sorular; bu örneklik hicrî ilk iki asırda ne ölçüde sürdürülebilmiş, Hz. Peygamber’e özel lafızlar hicrî ilk iki asırda nasıl anlaşılabilir, hicrî ilk iki asırda pratik olarak aktarılan tefsir rivayetlerinden tefsir usûlü denebilecek nitelikte sonuçlara ulaşılabilir mi ve bu sonuçların bugünkü tefsir usûlü algımıza yönelik ne gibi katkıları vardır, şeklinde ifade edilebilir.

Kur’an’la nüzul döneminde amel etme üzere kurulan ilişkinin nüzul sonrası çoğunlukla anlamaya dönüşmesi, Kur’an’la birlikte onun pratiği olarak sürdürülen sünnetin zaptı ihtiyacı ve yazıyla aktarımı çabası, nihayetinde manayı tespit etme amacı, Kur’an’ın

⁴ Subhi Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Daru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1977), 308.

⁵ el-Haris b. Esed el-Muhasibi, *el-Akl ve Fehmü’l-Kur’ân* (İrbid: Dâru’l-Fikr, 1982); Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü’l-Cevzî, *Fünûnu’l-Efnân fi Uyûni Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Hasan Ziyaeddin Itr (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1987); İbn Teymiyye Takıyuddîn Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Şihâbuddin Abdulhalîm, *Mukaddime fi Usûli’t-Tefsîr* (Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2012), 37, 38; Muhyiddîn el-Kâfiyeci, *Kitâbü’t-Taysîr fi Kavâidi ‘İlmi’t-Tefsîr* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 64, 65; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân fi Ulûmi’l-Kur’ân* (b.y.: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, ts.), 1/123, 124; Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Târîhi* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2002), 74, 75; İzzet Derveze, *Kur’an’ı Anlamada Usûl (el-Kur’anü’l-Mecid)* (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 211-218; Mennâu’l-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi’l-Kur’ân* (Kahire: Mektebetu Vehbe, ts.), 217-219; İsmail Cerahoglu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 115-122; Muhammed b. Lütfi es-Sabbağ, *Buhûs fi Usûli’t-Tefsîr* (Beyrut, 1408), 118-122; Abdullah Mahmud Şehâte, *Ulûmu’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru Ğarîb, 2002), 333, 334; Adnân Muhammed Zerzûr, *Ulûmu’l-Kur’ân* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1981), 127-134; Ömer Dumlu, *Kur’an Tefsirinde Yöntem* (İzmir: Anadolu Yayınları, 1988), 76; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2014), 218-229.

⁶ Abdülhamit Birışık, “Ulûmu’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/132-135.

muhataplarının dil ve rivayet temelli harici unsurlara müracaatını gerektirmiştir. Değişen ve dönüşen toplumun Kur'an'la bağının kurulmasını temin eden tefsir ilminin ve tarihinin meydana geldiği bu süreçte, tefsir rivayetleri ve diğer kaynaklar açısından değer ölçüsü Hz. Peygamber'e ve nüzul dönemine yakınlık olarak belirlenmiştir.⁷ Dolayısıyla vahyin anlaşılmasında ve yorumunda gerek muhteva gerek usûlün tespit edilmesi için Hz. Peygamber'e en yakın süreci yansıtan ravi ve rivayetlerin esas alınması elzemdir. Ayrıca bu durum Hz. Peygamber tarafından sahabeye izin verilen ölçüde tefsirin Hz. Peygamber sonrası nasıl sürdürüldüğünün izini sürebilme imkânını sağlaması açısından da önemlidir.

Yapılan bu araştırmanın hicrî ilk iki asırla sınırlandırılmasının sebeplerinden biri olan bu durumun yanı sıra, bu dönemin tefsir ve diğer ilimler için mezhebi sistematiğin çoğunlukla tamamlanmaya başladığı süreç olmasıyla ilgilidir. Dördüncü asır müfessirlerinden Mâtürîdî (öl. 333/944) bir örnek olarak incelendiğinde Hz. Peygamber'e mahsus hitaplar ve hakkındaki hükümler hususunda bir kanaate sahip olduğu açıkça görülmektedir. İnşirah Sûresi sonunda Mâtürîdî: *"Bu sûrenin başından sonuna kadar olan kısmında yorum yaparken tekellüfe gidilmemesi gerekir. Çünkü sûre Hz. Peygamber ile Allah arasında olan özel durumu anlatmaktadır. Hz. Peygamber, Allah'ın genele hitap ettiği konularda neyi murat ettiğini ve onun neye dair olduğunu bilirdi. Bazen de sadece kendine ait meseleler olurdu. Bunların gereği ile amel etmek gibi bizim bir yükümlülüğümüz yoktur. O itibarla bu gibi hususlarda zorlamaya girmek ve mutlaka bir hüküm çıkarmaya çalışmak gerekli değildir. Bu gibi meselelerde imsâk/kendini tutma, yorumdan sakınma en uygundur. Dolayısıyla görüş beyan etmemek ve tekellüfe girmemek, bu gibi hususlarla uğraşmamak daha yerinde ve daha salim bir yoldur. Muvaffak edecek ancak Allah'tır."*⁸

Bir örnek olarak takdim edilen Mâtürîdî'nin kendisine mahsus bir tevilinin, hatta usûlünün oluşmuş olması, bu araştırmanın amacı açısından ilk iki asır sınırlaması getirilmesine sebep olan durumlardan biridir. Hicrî ikinci asır hakkında yeni verilere, teliflere ulaşıldıkça bu sınırlama daha da daraltılabilir.

Hicrî ikinci asra kadar ulaşan rivayetlerin tefsir mi, tevil mi olduğu meselesi tefsir usûlünde tartışılan hususlardan biridir. Bu konuda Mâtürîdî'nin tefsir-tevil tanımlarına bina edilen, tefsirin Hz. Peygamber ve sahabe görüşünü, tevilin bunun dışındaki yorumu kapsamı tarifini, sahabe ve tâbiûn rivayetlerinin bilgi değeri bakımından ayrış-

⁷ Şevket Kotan, "Kur'an'ı Anlamada Usûl Üzerine", *Milel ve Nihal*, 14/2 (2017), 179; Şevket Kotan, "Kur'an'ı Anlama Sorunu Üzerine Bazı Düşünceler", *Eskişeni*, 27 (2013), 131-138.

⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010), 17/259.

tırılmasına, özellikle modern dönemde tâbiûn rivayetlerinin tevil ya da dirayet olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Özellikle Kur'an'a dönüş hareketinin ya da tarihselci Kur'an yorumunun da bakış açısını yansıtan bu ayrışma, geleneksel tefsir anlayışında ve modern dönemde çoğu âlimin tefsir düşüncesini yansıtmasa da ve yine sahabenin tefsiri ve sahih hadisle tefsir hususunda ihtilaf bulunmasa da⁹ problemin anlaşılması bakımından önemlidir.¹⁰ Buna göre Zürcânî'nin (öl. 1367/1948) ifadesiyle Yahudi ve İranlı zındıklar gibi İslam düşmanlarının hilelerini aktarmaları, sapkın mezhep mensuplarının kendi mezheplerini ön plana çıkarmak için rivayet uydurmaları, sahih olan ve olmayan rivayetlerin birbirine karışması, rivayetlerin İsrâiliyat ile dolu olması, Ehl-i Kitab'ın elinde bulunan Tevrat ve İncil gibi önceki kitaplardan sahih olarak nakledilen rivayetlerin bulunması sebepleriyle yalnızca tâbiûndan değil sahabeden de bize ulaşan rivayetlerle tefsir konusu sorunludur.¹¹ İbn Teymiyye'ye (öl. 728/1328) dayandırılan bu görüşün temelinde rivayetlerin sahihliği problemi vardır.¹² Günümüzdeki akademik çalışmalarda da önemini koruyan bu husus, tefsirin ve tefsir rivayetlerinin erken dönemdeki mahiyetinin çok yönlü araştırılmasına ve tartışılmasına sebep olmuştur. Bunlardan biri olan *Erken Dönem Tefsir Nakillerinin Temel Karakteri* adlı doktora tezinde, tefsir nakil anlayışının kişisel mushaflara dayalı ve yazılı olma karakterine, kendine has ve hadis ilmine bağımlı olmayan mecrasına dikkat çekilmiştir.¹³ Bu tespitler, "sahih"lik tartışmalarının dayandırıldığı "sözlü rivayet geleneği" ön kabulünün tefsir rivayetleri açısından tek yönlü ve genellendirmeci oluşunu delillendirmesi bakımından önemlidir. Yine bu çalışmada tevil ameliyesinin sahabeden itibaren ortaya çıkan bir mahiyette oluşuna ve tefsirin özgün aktarım karakterlerinden birinin "tevillerin nakilleşmesi" olmasına vurgu yapılmıştır.¹⁴ Yine güncel akademik çalışmalardan olan *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*'nde İsrâiliyat naklinin sahabe ile başlamış olmasına, sahabeden nakledilen İsrâiliyat rivayetlerinin kaynağı Ehl-i Kitap olabileceği gibi Hz. Peygamber olmasının da mümkün olduğuna ve kaynağı ayırt edebilmenin güçlüğüne dikkat çekilmiştir.¹⁵ Yapılan güncel tespitlerin ravi temelli rivayette sahihlik meselesini tefsir özelinde tartışarak "rivayetlerin kaynakları" meselesine farklı boyutlar getirmekte olması, rivayet temelli araştırmaların önemini arttırmaktadır. Araştırmamızda problemimiz ve amacımız doğrudan

⁹ Zürcânî, *Menâhil*, 2/13.

¹⁰ Şevket Kotan, *Kur'an ve Tarihselcilik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2011), 180.

¹¹ Zürcânî, *Menâhil*, 2/23.

¹² Zürcânî, *Menâhil*, 2/24.

¹³ Ömer Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 103.

¹⁴ Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*, 16, 25.

¹⁵ Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 149-152.

bu hususlar olmasa da incelenen örneklerle alakalı sahabe ve sonraki nesle ait rivayetlerin karşılaştırılma imkânı temin edilmiş olacaktır. Dolayısıyla hicrî ilk iki asrın incelenmesi tefsire ait pek çok güncel iddianın temelini sorgulama imkânı sağlayabilir.

Tefsir biliminin güncel akademik literatürüne bakıldığında Hz. Peygamber'e mahsus hükümlerle ilgili çalışmalara rastlanır. Bunlar arasında ilk olarak İshak Özgel'in "Tarihsel Okuma Bağlamında Kur'an'da Hz. Peygamber'e Mahsus Hitaplar" adlı tebliğinde tarihsellik meselesinin incelenmesinin yanı sıra Kur'an'da Hz. Peygamber'le alakalı bazı ayetler tarihsellikle alakalı sonuçları bağlamında kategorize edilmiştir.¹⁶ Bu hususta bir diğer akademik çalışma Muhammed Fatih Kesler tarafından hazırlanan "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar I-II" başlıklı makalelerdir.¹⁷ İki makaleden oluşan çalışmada Kesler yalnızca Hz. Peygamber'e mahsus hitaplara değil, Hz. Peygamber'in şahsında tüm müminlerin sorumlu tutulduğu emir, ikaz, teselli, hatırlatma, tehdit, tavsiye ve bilgilendirme hitaplarını ihtiva eden ayetlere yer vermektedir. Yine bu konuda Yusuf Ziya Keskin tarafından "Kur'an ve Sünnet'e Göre Hz. Peygamber'e Mahsus Hükümler" adlı çalışmada Hz. Peygamber'e mahsus bazı farzlar, haramlar ve mübahlar üzerinde durulduğu ifade edilmiştir.¹⁸ Rukiye Oğuzay'ın "İslâm Literatüründe Hasâis: Mefhûmu ve Muhtevâsı" makalesi, ilgili konuda hadis bilim dalında hazırladığı doktora tezinden hareketle hazırlanmış, tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf alanlarında hasâis mefhumunun nasıl incelendiğine dair yapılan bir araştırmadır.¹⁹ Fatıma Ünsal tarafından hazırlanan "Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mûcizelerin Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmada ise şakki-sadr ve inşikâk-ı kamer özelinde Hz. Peygamber'e nispet edilen mucizelere değinilmiştir.²⁰ Son olarak Mehmet Ergün'ün "Sosyal Statü Farklılıklarının Kur'an'a Yansımaları: Hz. Peygamber'e Has Hükümler İçeren Ayetlerin Değerlendirilmesi" adlı kitap bölümünde Hz. Peygamber, ibadet hayatı, savaş gelirlerinin taksimi, aile hayatı ve adab-ı muâşeret konulu dört grupta ahkâm bakımından incelenmiştir.²¹

¹⁶ İshak Özgel, "Tarihsel Okuma Bağlamında Kur'an'da Hz. Peygamber'e Mahsus Hitaplar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)*, (2001), 273-282.

¹⁷ Muhammed Fatih Kesler, "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar I", *AÜİFD* 43/2 (2002), 91-119; Muhammed Fatih Kesler, "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar II", *AÜİFD*, 44/1 (2003) 19-39.

¹⁸ Yusuf Ziya Keskin, "Kur'an ve Sünnet'e Göre Hz. Peygamber'e Mahsus Hükümler", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu: Kur'an ve Hz. Peygamber (S.A.V)*, (2010), 121-127.

¹⁹ Rukiye Oğuzay, "İslâm Literatüründe Hasâis: Mefhûmu ve Muhtevâsı", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 17/1 (2019), 139-165.

²⁰ Fatıma Ünsal, "Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mûcizelerin Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *UMDE Dini Tetkikler Dergisi-UMDE Journal of Religious Inquires* 3/1 (2020), 105-140.

²¹ Mehmet Ergün vd., "Sosyal Statü Farklılıklarının Kur'an'a Yansımaları: Hz. Peygam-

Makalemiz, Müminlerin Kur'an'ın tamamına muhatap olduğu ön kabulüyle hazırlanmıştır. Buna göre Allah tarafından Kelam'ın lafzında Hz. Peygamber'e aidiyeti vurgulanan ayetler söz konusu olduğunda, nüzul süreci sonrası ilk asırlarda bu hususta nasıl bir kanaat izhar edildiği ve usûl benimsendiği araştırılmaktadır. Literatürdeki çalışmalarda veriler, bazı müfessirlerin görüşleri ile yazarların kendi değerlendirmelerinden oluşmaktadır. Makalemizde ise tahdit edilen yüzyıllardaki ulaşılabilen rivayetlere odaklanılan bir araştırmaya yer verilmektedir. Yapılmış olan çalışmaların bir diğer ortak hususiyeti ise hadis ve fıkıh eserlerinde tartışılan usûlde hüküm, türleri ve mezhebi ihtilaflar odaklı olmalarıdır. Bu araştırmada ise ilgili ayetlerin hükümleri ve türleri, mezhebi ihtilaflar -ilk iki asırda değinilmedikçe- konu edilmeyerek, tefsir ilminin problemleri özelinde bir inceleme yapılmıştır.

1. Ayetlerde Hz. Peygamber'e Mahsus İfadeler

Kur'an'da Hz. Peygamber'le doğrudan ilgili hitaplar fiillerde, zamirlerde, nida, emir ve nehiy sîgalarıyla zikredilen ayetlerde belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Daha önce zikredildiği üzere, tefsir usûlünde *hitaplar* başlığında incelenen bu hususta usûl âlimlerinin ulaştığı sonuç, bu ayetlerdeki hitabın kime ait olduğunu tespit etmek, hükmün, bağlayıcılığın Hz. Peygamber'e ait oluşunu ya da başlangıçta hususi olan hitabın sonradan umumileştiğini göstermektedir. Bunlar arasında ise bazı ifadeler, Kelam'ın sahibi Allah'ın doğrudan zikrettiği, çoğunlukla “*Sana has/mahsus/özgü/özel*” kelimeleriyle meal verilen ve lafzında yalnızca Hz. Peygamber'e aidiyeti vurgulanan formdadır. Aşağıda örnek olarak incelenecek ayet-i kerimeler bu ifadeleri ihtiva etmektedir. Ayetteki bu ifadeler hakkında ulaşılabilen rivayetler bütünüyle, ayetin diğer kısımlarıyla ilgili rivayetler bütünüyle bozmayacak ve usûle yönelik özellikleri öne çıkarılacak şekilde özetle aktarılacaktır.

1.1. İsrâ Sûresi 17/79

Mekke'de nazil olan surelerden biri olan İsrâ Sûresi 17/79. ayette Allah “*Gecenin bir kısmında da uyanıp, sırf sana mahsus fazla (bir ibadet) olmak üzere onunla (Kur'an ile) gece namazı kıl. Ümit edebilirsin, Rabbin seni bir makâm-ı mahmûda gönderecektir.*”²² buyurmaktadır. Ayetin tefsiri hakkında nakledilen tefsir rivayetlerine geçmeden önce Buharî'nin bu ayet-i kerimeyi “Teheccüd Kitabı”nın ilk babında, bab başlığı olarak “Geceleyin Teheccüd Namazı Kılma ve İsrâ Sûresi 17/79 Ayeti” ifadesini kullandığını belirtmek, ayetin sahih hadis

ber'e Has Hükümler İçeren Ayetlerin Değerlendirilmesi”, *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021), 1-26.

²² Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Elif Ofset, 1410) 2/523.

kaynağındaki yerini bir örnekle hatırlatmak kabilindedir.²³ Zerkeşî ise *Burhân*'da bu ayeti hitaplar kısmında değil "Kur'an'ın Üslupları" bölümünde zikretmiş, Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) "*teheccüd*" ve "*nâfile*" kelimesini sanki tek bir mana ifade edecek şekilde cem ederek ifade etmesini eleştirmiştir.²⁴

Hicrî ilk iki asır rivayetlerinde ayetteki "*teheccüd*" kavramını Alkame (öl. 62/682) ve Esved (öl. 75/694), Haccac b. Amr uykudan sonra, Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) yatsı namazının son vaktinden sonra kalkmak olarak ifade etmişler,²⁵ Zeyd b. Ali (öl. 122/740) seherde Kur'an tilavet etmek olarak açıklamaktadır.²⁶

"*Nâfileten leke*" ifadesinde müfessirlerin kavram anlamından daha fazla açıklamaya yer verdikleri fark edilmektedir. İbn Abbâs (öl. 68/687-88)²⁷ bir rivayette "*nâfile*"yi fazilet, "*teheccüd*"ü uykudan sonra kalkmak, "*bihî*" lafzındaki zamiri Kur'an okumak, "*leke*" ifadesini Hz. Peygamber'e hâs olan şekilde açıklamakta, diğer nakilde "Gece namazı ona farz olarak emrolunmuştur." ziyadesini ifade etmektedir.²⁸ Hasan-ı Basrî bu kavramı bir diğer Kur'an kavramı olan "*hâlisaten leke*" lafzı ile açıklamaktadır.²⁹ *Nâfile*yi Mukâtil b. Hayyân cömertlik ve ihsan,³⁰ Zeyd b. Ali farza ziyade edilen olarak açıklamış, fazilet dendiğini de aktarmıştır.³¹ Katâde (öl. 117/735) tetavvu ve fazilet,³² Kelbî'nin (öl. 146/763) fadl/ziyade manası verdiğini belirten Yahyâ (öl. 200/815) Allah'tan bir ihsan olduğunu ifade etmiştir.³³

Müfessirlerin Hz. Peygamber'e mahsus "*nâfileten leke*" ifadesiyle alakalı pek çok rivayete yer verdikleri, yanı sıra kendilerinin de görüş beyan ettikleri görülmektedir. Abdullâh b. Mesûd'dan (öl. 32/652-53) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber "Şayet dost edinseydim İbn Ebî Kuhâfe'yi dost edinirdim, lakin arkadaşınız Allah'ın dostu-

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-ş-şahîh* (Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 2002), "Kitabü't-Teheccüd", 1.

²⁴ Zerkeşî, *Burhân*, 553.

²⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Tevlii Âyil-Kur'ân*, thk. Dr. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1436), 15/39, 40.

²⁶ Zeyd b. Ali b. el-Huseyn, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Cevâd el-Huseynî el-Celâlî (Lübnan: Dâru'l-Va'yi'l-İslâmî, ts.), 252.

²⁷ Ebu'l-Abbâs Abdullâh İbn Abbâs, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs* (Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 304.

²⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15/40.

²⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 8/339.

³⁰ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Salebî, *el-Keşf ve'l-Beyân Tefsîru's-Salebî*, thk. Ebu Muhammed b. Âşûr (Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâs ve'l-Arabi, 1422), 5/123.

³¹ Zeyd b. Ali, *Tefsîr*, 252.

³² Abdürrezzâk b. Hemmâm es-Sanânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk. Dr. Mahmûd Muhammed Abduh (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 2/310.

³³ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Dr. Hind Şebli (Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425), 155.

dur.” demiş ve İsrâ Sûresi 17/79. ayeti okumuştur.³⁴ Bir diğer rivayette İbn Mesûd’un bu ifadesine ziyade olarak Abdullah b. Selâm’dan (öl. 43/663-64) ayetin devamında “*Makâm-ı mahmûda* yani onu arşa oturtur.” ifadesi nakledilmiştir.³⁵ Abdurrahmân b. Avf’ın (öl. 32/652) rivayetine, Ensar’dan bir adamın nakline göre, o, Rasulullah ile birlikte bir yolculukta idi ve içinden şunu geçiriyordu: ‘Rasulullah’ın namazı nasıl kılacağını elbette göreceğim.’ Rasulullah uyudu, uyandı. Başını semaya doğru kaldırdı ve Âl-i İmrân Sûresi’nin sonunda -190. ayetten başlayarak- dört ayet -hatta dördü geçecek kadar ayetler okudu. Sonra su tulumuna yöneldi, misvağını aldı, sonra abdest aldı ve namaz kılıp uyudu. Bir müddet sonra Hz. Peygamber tekrar uyandı ve ilkinde yaptığı gibi yaptı. Onlar bunun Allah’ın emrettiği teheccüd olduğunu iddia ediyorlar.” sözüyle rivayeti tamamlanmıştır.³⁶ Ebû Hureyre’den (öl. 58/678) nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber’e farz namazlardan sonra hangi namaz daha faziletlidir diye sorulmuş, ‘Gece namazıdır.’ cevabını vermiştir.³⁷ Ebû Ümâme (öl. 86/705) “Nâfile yalnızca Hz. Peygamber içindir/Ona mahsus olmaktadır.” demektedir, bir diğer rivayetinde “Bir kimse abdest aldığı anda en güzel şekilde abdest alırsa, oturursa, oturduğu yerde mağfiret olunur, namaza kalkarsa bu onun için fazilet olur. Ona ‘Nâfile mi olur?’ dendi. “Nâfile yalnızca Peygamber içindir/O’na mahsustur.” cevabını vermiştir. Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12) “Rasulullah’ı bir şey gece namazından alıkoyarsa, gündüzleri on iki rekât namaz kılardı.” rivayetiyle Hz. Peygamber’in sünnetini nakletmiştir.³⁸

Tâbiînden Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721) Fetih Sûresi 48/2. ayette zikredildiği üzere geçmiş ve gelecek tüm günahları bağışlanması sebebiyle bu ayetin Hz. Peygamber’a hâs olduğunu ifade etmekte ve devamında “Farz olan amel dışında yapılan hiçbir amel yoktur ki nâfile olmasın. Oysa, Hz. Peygamber günahlarına kefarete için amel etmez. Bu -Onun için- nâfile ve ziyadedir. İnsanlar ise farzlar dışındakilerle günahlarına kefarete olsun diye amel ederler. Dolayısıyla insanlar için bu ameller nâfile değildir (günahlarına kefarete hükmündedir).” demektedir.³⁹ Hasan-ı Basrî Hz. Peygamber’in gecenin üçte birinden daha az kıyam etmediğini aktarmaktadır.⁴⁰ Mücâhid’in rivayetine benzer bir rivayeti senetsiz aktaran Mukâtil’in (öl. 150/767) “Enbiyâ Sûresi 21/72. ayetinde kendisinden çocuk istendiğinde Allah’ın ‘*Biz ona İshâk’ı bahsettik.*’ demesi ve ‘*Yakub’u (da) nâfile/fadl-*

³⁴ Salebî, *Tefsîru’s-Salebî*, 5/124.

³⁵ Salebî, *Tefsîru’s-Salebî*, 5/126.

³⁶ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 15/38, 39.

³⁷ Ebu’l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Sâmî Muhammed es-Selâme (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1418), 5/103.

³⁸ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 155.

³⁹ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 15/41.

⁴⁰ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 155.

ziyade olarak verdik. ' yani isteğine *ziyade* olarak bahsettik buyurması gibi, *nâfile ziyadedir.*" şeklinde bir açıklaması mevcuttur.⁴¹ Son olarak Yahyâ'nın "Gece namazı Hz. Peygamber'e farz, insanlar için tetavvu/nâfiledir." ifadesiyle bu ayet hakkındaki ulaşılabilen hicrî ilk iki asır rivayetleri tamamlanmıştır.⁴²

Ayetin devamındaki "*asê*" lafzının Allah hakkında vacip/zorunlu manada oluşuna ulaşabildiğimiz kadarıyla ilk müstakil telif olarak Mukâtil,⁴³ *Tenvîru'l-Mikbâs*'ı esas aldığımızda İbn Abbâs tarafından dikkat çekilmiştir.⁴⁴ "*Makâm-ı Mahmûd*"un şefaath makamı olduğu İbn Abbâs, Ebu Hureyre⁴⁵ ve Yahyâ,⁴⁶ kıyamet günü şefaath Hasan-ı Basrî ve kıyamet günü Hz. Muhammed'in şefaath ziyadesiyle Selmân (öl. 36/656) ve Mücâhid'den nakledilmiştir.⁴⁷ Mücâhid'in bir diğer rivayetinde ise "*makam-ı mahmûd*" "Allah'ın Hz. Peygamber'i arşında oturtması" manasında mevcuttur.⁴⁸ Katâde'den Allah'ın Hz. Peygamber'e ümmeti için verdiği şefaath,⁴⁹ Mukâtil'den Âraf ehline şefaath⁵⁰ şeklinde açıklamalar mevcuttur. Ayetin bu kısmıyla alakalı da sahabe ve tâbiünden nakledilen muhtevaya ilişkin rivayetler de mevcuttur.⁵¹

Hicrî ilk iki asırda yaşayan müfessirlerden nakledilen ayet-i kerimede geçen "*nâfileten leke*" ifadesiyle alakalı ulaşılabilen rivayetlerin, müfessirlerin Hz. Peygamber'e mahsus farz ve tetavvu/ziyade olmak üzere iki hükme yönelik tercihleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Hükme konu olması dışında ayetin kavramlarının sahabeden sonra süreç ilerledikçe sahabeden nakledilen manaya aykırı, zıt ya da yeni bir hükme konu olmayacak şekilde, kelimenin anlaşılma için ayrıntılı olarak açıklandığı dikkat çekmektedir. Tefsir ilmi açısından usûle yönelik kabul edilebilecek ifadelerin sahabe rivayetleriyle başlamış olması dikkat çekicidir. Sahabenin özellikle Hz. Peygamber'e mahsus kavramlarda bildiğini aktarmanın yanı sıra açıklamaya yönelmesi, usûl açısından sahabenin lafızlarda yorum imkânı ve sebeplerinin verilere dayandırılarak tartışılmasını gerektirebilir. Yine bu tespitlere göre Hz. Peygamber, Kur'an lafzına doğrudan konu olduğunda amelî bakımdan bağlayıcılığı Ona özel olabilir. Bu da Hz.

⁴¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Dr. Abdullâh Mahmûd Şehhâte (Lübnân: Müessesetü't-Târihi'l-Arabi, 1423), 2/546.

⁴² Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 155.

⁴³ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/546.

⁴⁴ İbn Abbâs, *Tenvîru'l-Mikbâs*, 304.

⁴⁵ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15/44, 45.

⁴⁶ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 156.

⁴⁷ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15/45, 46.

⁴⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15/45, 46.

⁴⁹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15/44, 45.

⁵⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/546.

⁵¹ Bu kavram hakkında ayrıntılı bir araştırma için bk. Murat Sülün, "Makâm-ı Mahmûd Ayetine Farklı Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50/2 (2009), 13-38.

Peygamber'in Kur'an'daki konumunun sıradan bir muhatap olarak nitelendirilmemesi açısından ilke oluşturabilecek bir durumdur. Çünkü tefsir usûlü kaynaklarımızda çoğunlukla başlıklarla ifade edilen bu tespitin detaylandırılması, güncel tartışmalar dikkate alındığında önem arz etmektedir. Ayrıca konu Hz. Peygamber'le ilgili lafız değil *hüküm* olduğunda sahabe ve diğer nesillerin tefsirden, tevilden ya da dirayetten olabildiğince sakınması, bu konudaki sınırı açıkça ortaya koymaktadır.

İncelediğimiz bu ayet özelinde sahabenin ya da takip eden neslin birden fazla, birbirini teyit eden, manayı açan, ya da birbirine tezat görünen rivayetlerinin mevcudiyeti dikkat çekicidir.⁵² Hz. Peygamber'in hadisleriyle mukayese edildiğinde onunla aynı üslubun benimsendiğini gösteren bu durum, farklı ortamlarda, farklı muhataplara verilen cevapları ihtiva ediyor olabilir. Bu durum tefsir usûlüne dâhil edilebilecek tartışılacak nitelikte önemli bir örnek tutum içermektedir. Kur'an lafızlarının sahabe tarafından birbirleri yerine kullanılmış olduğu bu ayet özelinde ortaya konan ve tefsir usûlünde Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri bilgilerimizi teyit eder niteliktedir. Sahabe rivayetleri dikkate alındığında ayetlerin bağlamları dışında konu edilebileceğine ilişkin deliller, yine bu ayet özelindeki verilerde mevcuttur. Bu da bağlamın bağlayıcılığıyla alakalı konularda tefsir ilminde usûlsüzlük olarak ele alınan yaygın kanaatin nebevî örneklik ve sahabe örnekliliği dikkate alınarak revize edilmesi ihtiyacına işaret ediyor olabilir.

240 | db

Tâbiûn rivayetleri merkeze alındığında rivayetlerin, ayetin kelime manalarında da görüldüğü üzere daha fazla fikhî terim denilebilecek ifadelerle açıklandığı görülmüştür. Bu durumun dönemsel açıdan Kur'an'ın ameli bakımdan anlaşılmasının öncelenmesi ve dilin kullanımındaki değişiklikler sebebiyle meydana geldiği düşünülebilir. Zira aynı manalar birbirine zıt görünen kelimelerle verilmiştir. Tâbiûnun ve takip eden neslin iddia edilen aksine sahabe rivayetlerinden uzak bir tasavvura ya da usûle sahip olmadığı, özellikle sünnet konu edildiğinde benzer aktarımların gerçekleştirildiği görülmektedir. Sahih hadis kaynağı olarak kabul edilen Buhârî'nin bâb başlığında verdiği mesaj dikkate alındığında, Hz. Peygamber'e mahsus olan bir amelî hükmün diğer muhataplar açısından bütünüyle işlevsiz değil, amelî ve ahlâkî bakımdan sorumluluk yükleyen tarzda anlaşılacağı, tefsir rivayetlerinde de açıkça görülen bir niteliktedir. Zira gerek sahabe gerek takip eden nesiller Hz. Peygamber'e aidiyeti kat'î olan bir lafzın örnekliliğini almaktan ve aktarmaktan geri durmamışlardır. Bu da Kur'an'ın hususî hitabının belirlenmesi ile anlamının sağlana-

⁵² Sahabe rivayetlerindeki ihtilaflar hususunda güncel bir araştırma için bk. Şevket Kotan, "Maûn Sûresi Özelinde Bir Kur'an Hermenötiği Denemesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 26/2 (2022), 803-822.

bileceğinin ancak muhataplar olarak sorumluluğumuzun düşmeyeceğinin, tefsir usûlü açısından da bu konudaki ilmi eksiğin önemli bir göstergesidir. Son olarak Zerkeşî'nin Zemahşerî eleştirisiyle örneklemediğimiz birden fazla Kur'an lafzının tek bir mana ifade edeceği düşüncesi, nakledilen tefsir rivayetleriyle de eleştirebilir niteliktedir. Ulaşılabilen, aktarılabilen kadarıyla hicrî ilk asır müfessirlerinden *te-heccüd* ile *nafile* kavramlarının bu ayette aynı mana ifade ettiğine ilişkin bir rivayete rastlanmamıştır.

1.2. Ahzâb Sûresi 33/50

Medenî sûrelerden olan Ahzâb sûresi 33/50. ayette şöyle buyrulur: “Ey Peygamber, mehirlerini verdiğin zevceleri ve Allah'ın sana ganimet (olarak nasib) ettiklerinden sağ elinin mâlik olduğu kadınları [savaş ganimeti olarak aldıklarını],⁵³ seninle beraber (Medîne'ye) hicret eden amcanın kızlarını, halanın kızlarını, dayının kızlarını, teyzenin kızlarını, bir de eğer Mümin bir kadın kendisini Peygamber'e bağışlayıp da eğer Peygamber de nikâhla almak isterse onu -(Fakat bu sonuncusunu) diğer Müminlere değil, yalnız sana has olmak üzere- senin için helâl kıldık. Öbür (Mümin)lerin zevceleri ve sağ ellerinin mâlik oldukları (cariyeleri) hakkında uhdelere ne farz etmiş olduğumuzu bildirdik. (Bağış suretiyle izdivacın sana tahsisi) Senin için hiçbir darlık olmaması içindir. Allah çok yarlıgıycıdır [merhametlidir],⁵⁴ çok esirgeyicidir.”⁵⁵ Bu ayet-i kerimeyi ihtiva eden Ahzâb Sûresi usûl eserlerinde hususî hitaplarla alakalı başlıklarda örnek olarak yer verilen bir suredir. Örneğin Zerkeşî Ebû Bekir es-Sayrafi'den (öl. 359/969-70) nakille, ayetteki hitabın başlangıçta Hz. Peygamber'e mahsus olduğu, “*hâlisaten leke*” kısmından sonrasının ise umum ifade ettiği görüşüne yer vermiştir.⁵⁶ Ayrıca, incelediğimiz ayetle alakalı rivayetlerde çoğunlukla sebep-i nüzul rivayetleri konu edildiğinden bu kısımda yalnızca “*hâlisaten leke*” lafzına yer verilecektir. Buhârî'de “*hâlisaten leke*” lafzına ulaşamadığından kendisinin kanaatine değinilmemiştir.

“*Hâlisaten leke*” ifadesi hususunda İbn Abbâs⁵⁷ ve Enes b. Malik'ten “Hibe Hz. Peygamber'den sonra hiç kimseye helal olmaz.” görüşü nakledilmiştir. “Saîd b. Müseyyeb'e (öl. 94/713) kendisini bir adama hibe eden kadın hususu soruldu. O, ‘Hibe -edeni kabul- yalnızca Hz. Peygamber'e mahsustur.’ yanıtını verdi.” şeklindeki

⁵³ Hasan Elik, Muhammed Coşkun, *Tevhid Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 961.

⁵⁴ Elik, Coşkun, *Tevhid Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, 961.

⁵⁵ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm*, 2/750.

⁵⁶ Zerkeşî, *Burhân*, 455.

⁵⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Müseneden anî'r-Rasûli ve's-Sahâbeti ve'r-Tâbiîn* (Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzi, 1407), 13/90.

Saîd'in nakline ilaveten, Hasan'ın tefsirinde de aynı kayıt mevcuttur.⁵⁸ İbrâhîm en-Nehaî'nin (öl. 96/714), İkrime'nin (öl. 105/723) nakillerinde aynı görüşün yer aldığı ve Mücâhid'den de bu görüşün nakledildiği görülmektedir.⁵⁹ Zührî'den (öl. 124/742) "Hibe Rasulullah'a hâstır. Kadının mehirsiz kendisini hibe etmesi hiç kimseye helal olmaz." rivayeti nakledilmiş,⁶⁰ Katâde aynı görüşü "velisinin izni ve mehir olmaksızın" kaydıyla aktarmıştır.⁶¹ Mukâtil'in "Ey Muhammed bu sana mahsus bir hibedir." ifadesi,⁶² Yahyâ'dan da "Mehirsiz, hibeyi -kabul- yalnızca Nebî'ye mahsustur." şeklinde benzer biçimiyle nakledilmiştir.⁶³ İbn Zeyd'den aktarılan rivayette manaen/içerik olarak yer alan bu ifadelere ilaveten "kendini hibe eden kadının zevci yoksa" ziyadesi dikkat çekmektedir.⁶⁴

Ahzâb sûresi 33/50. ayetin Hz. Peygamber'e mahsus hükmü ifade eden "*hâlisaten leke*" ifadesi hakkında sahabe ve diğer müfessir ravilerin aktarımlarında hükmün tefsire, tevile, dirayete kapalı oluşuna yapılan ortak vurgular dışında bir aktarıma rastlanamamıştır. Bu durum makalemizin amaçları arasında zikrettiğimiz "örnek ayetlerin hüküm odaklı değil, ayetlerle ilgili nakledilen rivayetlerdeki tefsir ya da tevil içeren ifadelerin usûl boyutuna yönelik incelenmesi" noktasında problem meydana getirmekte, bu ayetle alakalı ulaşabildiğimiz verilerle bu amacımızın mümkün olamadığını göstermektedir. Ortaya çıkan bu sonuç Kur'an'ın tamamında katiyetle, mutlak olarak uygulanabilecek tek boyutlu bir tefsir usûlü imkânını bu ayet özelinde ve hicrî ilk iki asır örneğinde ortadan kaldırmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere, sahabe ve takip eden nesil arasında mefhumla aykırı bir rivayet aktarımının çoğunlukla söz konusu olmadığı, bu ayetle alakalı verilerle bir kez daha teyit edilmiş olmaktadır.

2. Ayetlerde Hz. Peygamber'e Mahsus Hadiseler

Kur'an-ı Kerim'in anlatımlarında sıkça önceki peygamberler ya da insanların yaşanmışlığına vurgular yapıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye yaşadığı hadiseler düşünüldüğünde bunların lafzen, ya da delaleten lafızdaki mevcudiyeti açıktır. Tefsir usûlü eserlerinin muhtevalarındaki konular göz önüne alındığında, Hz. Peygamber'e mahsus hitaplar konu edilirken, Hz. Peygamber'in yaşadığı hadiseler ya da durum ve olayların tefsir ya da tevil usûlüne hangi açıdan konu edilebilirliği, sınırların ne olması

⁵⁸ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 729, 730.

⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 13/90.

⁶⁰ Sanânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 3/45.

⁶¹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19/732.

⁶² Mukâtil, *Tefsîr*, 3/501.

⁶³ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 730.

⁶⁴ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19/133.

gerektiği açısından ele alınmadığı görülmektedir. Bu durumun sebebi-i nüzul konusunda temel usûl ilkesi olan “*İtibâr, sebebin hususi olmasına değil nassın umumi olmasınadır.*”⁶⁵ kaidesi ile ilişkisi açıktır. Ancak konu Hz. Peygamber’e ait bir hadise olduğunda Ona mahsus ayetlerde ilk dönem müfessirlerinin tutumunun örneklerle bilinmesi, tefsir ve usûl anlayışımıza katkı sağlayacaktır. Aşağıda lafzındaki zahiri ifadeler bakımından ontolojik olarak diğer insanlarca tecrübesi imkânsız ve bazı müfessirlerce müteşabihâtta da sayılan iki örneğe yer verilecektir.

2.1. İsrâ Sûresi 17/1

Kur’an-ı Kerim’in Mekkî sûrelerinden olan İsrâ sûresi’nin birinci ayetinde şöyle buyrulur: “*Kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Harâm’dan (alıp) Mescid-i Aksa’ya kadar götürün (Zât-i ecelle ve alâ her türlü nakısalardan) münezzehdir. (O Mescid-i Aksa ki) biz onun etrafına (feyz ve) bereket verdik (ve bu gece yolculuğunu) ona (o Peygamber’e) ayetlerimizden bazısını gösterelim diye (yaptırdık). Şüphesiz ki O, (asıl) O (her şeyi) hakkıyla işiten, (her şeyi) kemâliyle görendir.*”⁶⁶ Bu ayet-i kerimenin Buhârî’nin *Sahîh*’inde farklı konularda aktarıldığı görülmektedir. Nakledilen hadis rivayetleri incelendiğinde, ayet zikredilmeden de İsrâ Gecesi’ne dair bilgilerin mevcudiyeti görülür. Örneğin “*Kitâbu’s-salât*”da “*İsrâ Gecesi*’nde Namazların Nasıl Farz Kılındığı Bâbı”nda ayete yer verilmeksizin İsrâ Gecesi’nde Hz. Peygamber’in yaşadıklarının detaylıca anlatıldığı hadis mevcuttur.⁶⁷ Yine “*Ehâdîsü’l-enbiyâ Kitabı*”nda Hz. Peygamber’in İsrâ Gecesi karşılaştığı Mûsa, İsâ, İbrâhîm, Âdem Peygamberlerin fiziki özelliklerini tavsif eden rivayetlere rastlanmaktadır.⁶⁸ “*Kitâbu’t-tefsîr*”de ise Ebû Hureyre’den “*İsrâ Gecesi* Rasulullah’a içki ve süt dolu iki kap getirildi. Hz. Peygamber ikisine baktı, sütü aldı. Bunun üzerine Cibrîl ‘Seni fitrat üzere -seçim yapmayı- hidayet eden Allah’a hamd olsun. Şayet içkiyi seçseydin ümmetin sapıtır, yoldan çıkardı.’” hadisini nakletmiştir. Aynı babta yer verilen bir diğer hadis Câbir b. Abdullâh’tan (öl. 78/697) “*Kureyş beni yalanladığında Hicr’de ayağa kalktım. Allah bana Beytü’l-Makdîs’i tecelli ettirdi de onlara gördüklerimi haber vermeye başladım.*” şeklindedir.⁶⁹

Ayetteki “*Kulunu götürdü.*” ifadesinde Mukâtil “kul” ile kastedilenin Hz. Peygamber oluşuna dikkat çekmekte, bu hadisenin

⁶⁵ Ebu’l-Meâlî Abdu’l-Melik b. Abdillâh Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli’l-Fıkh* (Beyrut, 1996), 1/134-136. Bu hususta detaylı bir araştırma için bk. Ömer Kara, *Kur’an’ın Anlaşılmasında ‘İtibâr, Sebebin Husûsiliğine Değil, Lafzın Umûmiliğinedir’ İlkesine Usûlcülerin Metodik Yaklaşımları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2001).

⁶⁶ Çantay, *Kur’an-ı Hakîm*, 2/208.

⁶⁷ Buhârî, “*Kitâbü’s-salât*”, 1.

⁶⁸ Buhârî, “*Kitâbü ehâdîsü’l-enbiyâ*”, 24, 48.

⁶⁹ Buhârî, “*Kitâbü’t-tefsîr*”, 3; “*Kitâbü’l-eşribe*”, 1, 12.

Recep Ayı'nda meydana geldiğini nakletmektedir.⁷⁰ Yahyâ, “*bi-‘ab-dihî*” ifadesini *bi-nefsihî* lafzıyla açıklamaktadır.⁷¹ “*Bir gece Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya*” ifadesiyle ilgili Mukâtil Mescid-i Aksâ’nın Beytü’l-Makdîs oluşunu haber vermekte, hadîsenin hicretten bir sene önce gerçekleştiğini bildirmektedir. Beş vakit namazın bu gecede farz kılındığını belirten Mukâtil, Buhârî’nin rivayetine yakın şekilde bu gecede Hz. Peygamber’e süt, bal ve içki nehirleri arz edildiğini, Hz. Peygamber’in içki içmediğini, bunun üzerine Cibril’in Hz. Peygamber’in ümmetine şarabı haram kıldığını bildirdiğini aktarmıştır. Ayetteki “*etrafını bereketlendirdiğimiz*” ifadesini Mukâtil su, ağaç ve malın bereketiyle şeklinde açıklamaktadır. “*Ona ayetlerimizi göstermek için*” lafzı Mukâtil’e göre Hz. Peygamber’in gördüğü ayetler Burâk, peygamberler ve meleklerdir.⁷² Katâde’nin benzer görüşünü de aktaran Yahyâ bu ifadeyi “Allah’ın Ona gösterdikleri” olarak açıklamaktadır.⁷³

İsrâ Sûresi’nin ilk ayeti hakkında rivayetler oldukça tafsilatlı ve uzundur. Bu sebeple rivayetlere özet biçimde yer verilmiş, bu ayetlerle alakalı tefsir ya da tevilin bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Hz. Ebû Bekir’in Hz. Peygamber tarafından *sıddik* olarak isimlendirilmesinin sebebi olan bu ayet hakkında Hz. Ebû Bekir’in Hz. Peygamber’den İsrâ Gecesi olanları nakletmesini istemesi, bu konuda çokça nakledilen rivayetlerden biridir.⁷⁴ Enes b. Mâlik’ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber uyku ile uyanıklık halinde iken Cibril gelip göğsünü yararak zemzem suyu ile yıkamış, sonra hikmet ve iman ile dolu altın bir leğen getirilerek hikmet ve iman göğsünün içine boşaltılmış, ardından göğsü kapatılarak semaya çıkarılmıştır. Yine Enes b. Mâlik’ten Hz. Peygamber’in kevseri müşahade ettiğine ilişkin rivayet nakledilmiştir.⁷⁵ Ebu Tâlib’in kızı, Hübeyre b. Ebî Vehbi’l-Mahzûmî’nin zevcesi Ümmü Hânî (öl. 50/670’ten sonra) Mirac Gecesi Rasûlullah’ın kendi namazgâhlarında yatsı ve sabah namazını kıldığını, Beytü’l-Makdîs’e bu iki namaz arasında gidip sabah namazından önce tekrar Mekke’ye döndüğünü anlatır. Hz. Peygamber’e bunun nasıl olduğunu sorduğunda, kendisine Cibril’in uyumadan önce gelip elinden tutup kapıdan çıkardığını, Mikail’in yanında bir hayvanla beklediğini haber vermiş, rivayette detaylı bir şekilde özellikleri anlatılan yüzü insana, bedeni ata benzeyen iki kanatlı bir hayvana bindirerek Beytü’l-Makdîs’e götürdüğünü bildirmiştir. Rivayetin devamında bunu duyan Ümmü Hânî’nin Kureyş ekâbirine haber vermek üzere evinden çıkmak istemesi, Hz. Peygamber’in onu dur-

⁷⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/513.

⁷¹ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 101.

⁷² Mukâtil, *Tefsîr*, 2/513-516.

⁷³ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 101-112.

⁷⁴ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 113-114.

⁷⁵ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 102-114.

durmaya çalışmasına rağmen bu haberi Kureyş'e ulaştırması, ancak müşriklerin onu yalanlaması, Müminlerin tasdik etmesi aktarılmıştır. İsrâ ve Mirac hadisesinin detaylıca aktarıldığı bu rivayetin devamında Kureyş'in Hz. Peygamber'den önce bu hadiseyi Hz. Ebu Bekir'e aktardığında "O bunu dediye doğrudur." cevabı, hadiseyi duyan müminlerin Hz. Peygamber'e peygamberleri nasıl gördüğünü sormaları, Hz. Peygamber'in semadaki mükâlemeleri, fiziksel nitelikleriyle peygamberleri anlatmasıyla rivayet devam etmektedir.⁷⁶ Kelbî'den müşriklerin Hz. Peygamber'den bu hadiseyi dinlemek istemeleri nakledilmiştir.⁷⁷ Ebû Saîd el-Hudrî (öl. 74/693-94) kanalıyla önceki rivayetleri Buhârî'nin naklettiği hadisleri de ihtiva edecek şekilde tafsilatlı bir rivayet mevcuttur. Bu ayet-i kerime ile alakalı Ebû Hureyre'den, Hasan-ı Basrî'den, Câbir b. Abdullâh'tan, Sevbân'dan (öl. 54/674), Hz. Peygamber'in bu süreçte yaşadıklarına dair nakiller mevcuttur.⁷⁸

İsra Sûresi 17/1. ayeti hakkında en uzun rivayet aktarımı olan ayetlerden biridir. Bu örneğin seçilmesindeki maksat, hicrî ilk iki asırda sahabeden sonra Hz. Peygamber'e mahsus ayetlerde sahabeden farklı bir yaklaşımda bulunulup bulunulmamasıyla ilgilidir. İncelenen rivayetlerden ulaşılan sonuç, yalnızca lafızda Hz. Peygamber'e mahsus hüküm olduğunda değil, nebevî hadiselerde, tecrübelerde de sahabe ve sonraki neslin tefsir ve tevilden kaçınmasıdır. Ancak bu sakınmada da olguyu keyfiyet olarak bilmeye, sormaya, sorgulamaya ve bilgiyi gizlemeden aktarmaya yönelik bir usûl mevcuttur.

Özellikle Mukâtil'den nakledilen, nüzul bilgilerini içeren rivayetlerde, sebep-i nüzul bilgisi bulunmamasına rağmen sahabe rivayetlerinde bulunmayan spesifik nüzul zamanının ve nüzul yerinin bildirilmesi, Mukâtil'in bugünkü tefsir araştırmalarımız açısından önemini arttırmaktadır. Yine Mukâtil'in naklettiği rivayetle "içki yasağını" Mekki sürece taşımış olması, Medenî dönemde nazil olan ve hükümde tadrîc ifade ettiği kabul edilen Bakara sûresi 2/219 ve Mâide Sûresi 5/90-91 ayet-i kerimeleriyle birlikte düşünüldüğünde, hükmün nüzulden önce Hz. Peygamber'e bildirildiği sonucuna götürmektedir. Bu durum nüzulün hadiseler doğrultusunda zorunlu olarak meydana geldiğine ilişkin kanaati sorgulayıcı bir usûl boyutu taşımaktadır. Aynı durum beş vakit namazın farziyeti ile alakalı hükmün lafızdan önce bildirilmesinde de söz konusudur. Bir diğer mesele sahabe ve takip eden neslin rivayetlerinin sahih hadis bilgilerinden bütünüyle uzak bir muhteva taşımıyor olmasıdır. Mukâtil ile Buhârî rivayetleri bu ayet özelinde kıyaslandığında rivayet lafızlarında ve ayrıntılarındaki benzerlik önemlidir. Bu durum tefsir usûlü açısından

⁷⁶ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/516-520.

⁷⁷ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 102.

⁷⁸ Sanânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 2/283-289.

senedin yanı sıra muhtevayı göz ardı etmeyen bir rivayet yaklaşımı benimsenmesinin tefsir ya da tevil usûlüne katkılar sunacağıının tartışılmasını gerektirmekte, en azından önermektedir.

2.2. Necm Sûresi 53/9

Son olarak hicrî ilk iki asırda müfessirlerin rivayetlerinde tefsir ya da tevil üsluplarını anlayabilmek açısından incelenecek ayet-i kerime Necm Sûresi 53/9'dur. İsrâ Sûresi 17/1 ayetinin konu ve bağlamı ile doğrudan bağlantısı olan bu ayette Allah "(Bu suretle o, peygamberlere) iki yay kadar yahut daha yakın oldu..."⁷⁹ buyurmaktadır. Buhârî "Kitâbu't-tefsîr"inde bu ayetle başlayan babta İbn Mesûd'dan rivayetle Hz. Peygamber'in Cibrîl'i altı yüz kanadıyla gördüğü hadisini aktarmıştır.⁸⁰

Ayetteki "*kâbe kavseyn*" ibaresi, Zeyd b. Ali tarafından ip ile yayın kirişi kadar ve ne ile ölçülürse ölçülsün bir yay mesabesinde olan manasında açıklamış,⁸¹ Hasan, Mücâhid ve Katâde'den de benzer şekilde rivayet nakletmiştir.⁸² İbn Abbas'ın "Arapların yayının ölçüsünce iki kirişin uzunluğu kadar" görüşünü nakleden Mukâtil'e göre bu "Arapların ölçüsüne göre yayın iki tarafı kadar ya da daha yakın olan ölçü"dür.⁸³ İbn Mesûd'dan nakledilen bir diğer rivayet Buhârî'nin de naklettiği hadistir.⁸⁴ Ayet hakkında Hz. Âişe'den (öl. 58/678) nakledilene göre Hz. Peygamber Cibrîl'i ilk olarak rüyasında Ecyad'da görmüştür. İhtiyacını gidermek için dışarıya çıktığında Cibrîl Hz. Peygamber'e seslenmiş, sağına soluna bakınan Peygamber bir şey görememiş bu durum üç kez tekrar etmiştir. Daha sonra Cibrîl'i gören Hz. Peygamber insanların arasına geri dönmüş, çıktığında Cibrîl'i tekrar görmüş ve bu hadise yine üç kez tekrar etmiştir. Bu ayeti de ihtiva eden Necm Sûresi ayetleri bu şekilde nazil olmuştur. Mücâhid'den nakledilen bir diğer rivayete göre bu ifade Cibrîl ile Hz. Peygamber'in değil, Allah ile Cibrîl'in yakınlaşmasını kasteder.⁸⁵

Necm Suresi'nin 9. ayetine ait ulaşılabilen veriler değerlendirildiğinde hicrî ilk iki asır müfessirlerinin temel usûlünün, kelime manalarını açıklama ve hadiseyi aktarma olduğu teyit edilmektedir. Ancak makalemizdeki diğer örneklerde değinilmeyen, bu ayet özelinde dikkat çekilebilecek husus, lafızdaki sarıhlığın, kelime manasının açıklanmasının, hatta sebep-i nüzul aktarımının ayetin tamamıyla anlaşılabilceğini temin etmeyebileceğidir. Nitekim ölçüsü

⁷⁹ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm*, 3/972.

⁸⁰ Buhârî, "Kitâbu't-Tefsîr", 1; "Kitâbu Bed'i'l-Halk", 7.

⁸¹ Zeyd b. Ali, *Tefsîr*, 393.

⁸² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22/16, 17.

⁸³ Mukâtil, *Tefsîr*, 4/160.

⁸⁴ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22/17.

⁸⁵ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 22/18.

Arapların örfü esas alınarak tahayyül edilen ve hangi durumda indiği de nakledilen bu ayet, hicrî ilk asırda farklı muhtevalarda anlaşılabilmiş, hitap ve muhataplar farklı şekilde tespit edilebilmiş, değerlendirilebilmiştir. Bu durum Kur'an'ın anlaşılmasında Hz. Peygamber'e yakınlık ölçüsünün değersizliğini değil, anlama amelinin belirli bir döneme terkedilmemiş nitelikte, sürdürülebilir mahiyette, türedi olmayan bir temele bağlılık açısından usûl oluşturucu perspektifte olan diğer yönlerinin de önemini vurgulamaktadır.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında, amel edilmesinde, nesillere lafız ve manasının ulaştırılmasında Hz. Peygamber yegâne otoritedir. Bu araştırmada lafzı, konusu, hükmü sarıh şekilde Hz. Peygamber'e mahsus olan ayetlerin hicrî ilk iki asırda nasıl anlaşıldığı, tefsir ya da tevil usûlüne doğrudan örneklik teşkil edip edemeyeceğine ilişkin bir araştırma denemesi yapılmıştır. Yine bu araştırmada Hz. Peygamber'in sünnetinde yer alan, hadislerle sabit olan hususi amelleri ve bunların hükümleri konu edinilmemiştir. Bunun sebebi, paradigma olarak vahiy-sünnet, ayet-hadis ayrışmasına gitmek değil, araştırmanın tefsir ilminin günümüzdeki problemleri özelinde gerçekleştirilmek istenmesidir. Aynı gerekçelerle fikhî açıdan ayetlerin ahkâmına yönelik yöntem ve muhtevaya, araştırmada konu edilen müfessirler değinmedikçe yer verilmemiştir.

Makalede örnek olarak belirlenen ayetler, üçü Mekkî biri Medenî olmak üzere -Mushaf sırasına göre- İsrâ Sûresi 17/1, 79; Ahzâb Sûresi 33/50, Necm Sûresi 53/9'dur. Bu örnekler dışında klasik tefsir usûlü eserlerinde tespit edilen ve diğer İslami ilimler kaynaklarında lafzı ya da hükmü incelenen farklı örnekler olabileceğine ilişkin atıflarda bulunulmuştur. Örnek ayetler üzerinden mümkün olabildiğince görüşlerine ulaşılan ve doğrudan yer verilen ilk dönem ravilerinin tamamı müfessir olarak nitelenmiş, rivayetleri çeşitli yönlerden ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda ilgili ayetler çerçevesinde görüşlerine ulaşılan ve yer verilen müfessirler Abdullâh b. Mesûd (öl. 32/652-53), Abdurrahmân b. Avf (öl. 32/652), Selmân-ı Fârisî (öl. 36/656), Abdullâh b. Selâm (öl. 43/663-64), Ümmü Hânî (öl. 50/670), Âişe (öl. 58/678), Ebû Hureyre (öl. 58/678), Alkame b. Kays (öl. 62/682), Abdullâh b. Abbâs (öl. 68/687-88), Ebû Saîd el-Hudrî (öl. 74/693-94), Esved b. Yezîd (öl. 75/694), Câbir b. Abdullâh (öl. 78/697), Ebu Ümâme (öl. 86/705), Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12), Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713), İbrâhîm en-Ne-hâî (öl. 96/714), Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721), İkrime el-Berberî (öl. 105/723), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Katâde b. Diâme (öl. 117/735), Zeyd b. Ali (öl. 122/740), İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742), Muhammed b. Sâib el-Kelbî (öl. 146/763), Mukâtil b. Sü-

leymân (öl. 150/767), Yahyâ b. Sellâm'dır (öl. 200/815).

Vefat tarihleri esas alınarak belirlenen hicrî ilk iki asrın müfessirlerinden nakledilenler, ilgili görüşün tespit edilebilen ilk kaynağıyla gösterilmiş, klasik tefsir eserlerinin çoğunlukla esas aldıkları sıralamaya göre incelenmiştir. Bu doğrultuda müfessirlerce ayetlerde değinilen hususları yansıtacak şekilde, kelime manaları, rivayetler ve varsa diğer kanaatlere yer verilmiştir. Her ayet sonunda genel bir değerlendirme yapılarak, makalenin amacı doğrultusunda ulaşılmak istenenler belirtilmiştir. Makalenin sınırlandırıldığı hicrî ilk iki asır rivayetlerinden -ulaşılabilen kadarıyla- tefsir-tevil ayırımından söz etme imkânı ve bilimsel delilleri bu araştırmanın konusu olmadığından, araştırmamızda terimsel herhangi bir ayrıma gidilmemiş, ilgili ayetlerde müfessirin görüşünü bu terimlerden biriyle ifade ettiğine ilişkin veriye de rastlanmamıştır.

Öncelikle bu araştırma var olanı yeniden tekrar amacıyla değil, bugünün ilmî problemlerine var olan rivayetler özellikle usûl boyutunda nasıl kaynaklık teşkil edebilir düşüncesinin problem edinilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın genel sonucunun, tefsirin ya da tevilin kaynağı mesabesindeki rivayetler çapraz ve disiplinler arası okunduğunda ortaya çıkan sonuçların ilim insanlarının sorumluluğunu arttırıcı nitelikte olduğu ifade edilebilir. Buna göre teori olarak sunulan problemler ya da varsayımlar üzerinden rivayete yaklaşılmaması, önyargılı rivayet okuması yapılmaması gerekliliği, bu çalışmanın en önemli sonucudur. Rivayetine bir şekilde yer verilen her müfessir ya da ravi nüzul dönemine ait bilgiyi büyük oranda sahabeyle mutabık şekilde sonraki nesle aktarmıştır.

Rivayet aktarımlarında dikkat çeken husus, İslâmî ilimlerin farklı disiplinlerine ait kaynakların birbirleriyle örtüşen biçim ve muhteva yönleridir. Özellikle güncel tefsir problemlerine özlü bir şekilde atıfta bulunmak üzere Buhârî özelinde sahih hadisler, sahabe rivayetleri ve takip eden nesil kaynaklar birlikte değerlendirildiğinde, tâbiûn rivayetlerinde iddia edilen boyutta bir dirayet dahil olmadığı net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu okumaların İslam tarihi ve fıkıh kaynaklarıyla birer örnek üzerinden derinleştirilmesinin, özelde tefsir usûlü genelde usûl düşüncemize müspet katkılar sunabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada odaklanılan rivayetlerin usûl boyutuna dikkat çekilirken, bugünkü tefsir usûlü bilgilerimizle var olan rivayet birikimimiz yeniden gözden geçirildiğinde, tefsir ilmine ait güncel tartışmalara doyurucu cevaplar verebilecek müktesabata sahip olduğu, spesifik örneklerle ortaya konulmuştur.

Ayetlerde Hz. Peygamber'e mahsus ifade kategorisinde incelediğimiz, Kur'an'da birer kez zikrolunan iki ifadeyi ihtiva eden ayetlerin gerek hicrî ilk iki asır rivayetlerinde, gerek tefsir usûlünde, tahsis ifade eden lafızlar kategorisinde kabul edilerek hükümlerinin yalnızca Hz. Peygamber'e mahsus olduğu kabul edilmiştir. Ancak lafızdaki ibarenin değişkenliği sebebiyle, lafzı ve hükmü Hz. Peygamber'e mahsus olan ayetlerin tamamen tefsir ve tevilin konusunun dışında bırakılmadığı, delalet ve kıyasa konu edilerek, mantûkundan değil mefhumundan ahlâkî hüküm istinbat edilebilecek konumda değerlendirildiği farkedilmiştir. Bunun en büyük kanıtı, Hz. Peygamber'e mahsus hadiseler özelinde incelenen ayetlerden İsrâ sûresi 17/1 ayeti kapsamında aktarılan sayfalarca verinin aslında tekrarlanan muhtevalardan oluşmasına rağmen aktarılmış olmasıdır. Gerek sahabe gerekse tâbiûn ve onları hicrî ikinci asırda takip eden nesilden ulaşılabilen nakillerde Hz. Peygamber'e mahsus ayetler hakkında veri aktarırken kendi merakını, örnek alma çabasını, muhatap olma isteğini ilmi yollarla aramaktan ve aktarmaktan geri durmadığı anlaşılmıştır. Özellikle İsrâ sûresi 17/79 özelinde, doğrudan Hz. Peygamber dışındakilerin ahkâmına yönelik bir çıkarım mevcut olmamasına rağmen, örnek alma temayülünden, itaat ve ittibadan vazgeçilmemiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada rivayetlerde usûl algımıza ya da birikimimize ilmi katkı sağlayacağı tespit edilebilen yönler dikkat çekilmiştir. Bugünkü tefsir problemlerimizin çözümüne katkı sağlayacak türden verilere, tefsir rivayetlerinden ulaşılabılır. Ayetler bağlamında nakledilen rivayetlerde Hz. Peygamber dışındaki muhataplara yönelik doğrudan bir mükellefiyete değinilmemiş, Hz. Peygamber dışındaki muhataplar, Ahzâb sûresi 33/50 hariç tutulduğunda, çoğunlukla doğrudan konu edilmemiştir. Rivayetlerde sahabe ve diğer müfessir ravilerin tefsir usûlü denebilecek, Hz. Peygamber'in yöntemini devam ettiren, birbirleriyle bazen örtüşen bazen farklılaşan, bir müfessir sahabe ya da müfessir ravinin olamı olduğu gibi ancak istifade etmeyi amaçlayarak aktaran usûlünün, sistematığının olduğu söylenebilir. Bugünkü anladığımız tanımıyla tevil yönelik bir usûlden bahsetmek ise bu araştırma verilerince ulaşılamamış bir sonucu rivayetlere söyletmek olacağından, yalnızca, bu hususu tespit edebilmek için daha derinlikli çalışmalara ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Abdullah Mahmud Şehhâte. Ulûmu'l-Kur'ân. Kahire: Dâru Garîb, 2002.
 Abdülhamit Birişik. "Ulûmu'l-Kur'ân". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
 Abdürrezzâk b. Hemmâm es-Sanânî. Tefsîru Abdürrezzâk. thk. Dr. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
 Adnân Muhammed Zerzûr. Ulûmu'l-Kur'ân. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1981.
 Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi. el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân. thk. Ebu'l-Fadl

- ed-Dimyâti. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Celalüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî. el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân. thk. Ahmed b. Ali. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Cevdet Bey. Tefsir Usûlü ve Târihi. İstanbul: Kayhan Yayınları, 2002.
- Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî. el-Câmiu's-şâhih. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 2002.
- Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kur'ân. thk. Dr. Abdullah b. Abdî'l-Muhsin et-Türkî. 26 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1436.
- Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Salebî. el-Keşf ve'l-Beyân Tefsîru's-Salebî. thk. Ebu Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâs ve'l-Arabi, 1422.
- Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî Mâtürîdî. Te'vilâtü'l-Kur'ân. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010.
- Ebü Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim. Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm Müsneden anî'r-Rasûli ve's-Sahâbeti ve't-Tâbiîn. 16 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1407.
- Ebu'l-Abbâs Abdullâh İbn Abbâs. Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs. Lübnân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr. Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm. thk. Sâmi Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Tayyibe, 1418.
- Ebu'l-Meâlî Abdu'l-Melik b. Abdillâh Cüveynî. el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh. Beyrut: y.y. 1996.
- Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî. Fünûnu'l-Efnân fî Uyûni Ulu-mi'l-Kur'ân. thk. Hasan Ziyaeddin Itr. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- el-Haris b. Esed el-Muhasibi. el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân. İrbid: Dâru'l-Fikr, 1982.
- Fatıma Ünsal. "Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mücizelerin Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi". UMDE Dini Tetkikler Dergisi-UMDE Journal of Religious Inquires 3/1 (2020), 105-140.
- Hasan Basri Çantay. Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm. 3 Cilt. İstanbul: Elif Ofset, 1410.
- Hasan Elik, Muhammed Coşkun. Tevhid Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- İbn Teymiyye Takıyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Şihâbuddîn Abdulhalîm. Mukaddime fî Usûli'l-Tefsîr. Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2012.
- İshak Özgel. "Tarihsel Okuma Bağlamında Kur'an'da Hz. Peygamber'e Mahsus Hitaplar". Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler). İsmail Cerrahoğlu. Tefsir Usûlü. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- İzzet Derveze. Kur'an'ı Anlamada Usûl (el-Kur'anü'l-Mecid). İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.
- Mehmet Ergün vd. "Sosyal Statü Farklılıklarının Kur'an'a Yansımaları: Hz. Peygamber'e Has Hükmüler İçeren Ayetlerin Değerlendirilmesi". İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler. Ankara: Gece Kitaplığı, 2021.
- Mennâu'l-Kattân. Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân. Kahire: Mektebetu Vehbe, ts.
- Mesut Kaya. Çağdaş Tefsirlerde İsrailiyat Eleştirisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Muhammed Abdülazîm Zürkânî. Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân. 2 Cilt. b.y.: İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, ts.
- Muhammed b. Lütî es-Sabbâğ. Buhûs fî Usûli't-Tefsîr. Beyrut, 1408.
- Muhammed Fatih Kesler. "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar I". AÜİFD. 43/2 (2002), 91-119.
- Muhammed Fatih Kesler. "Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hitaplar II". AÜİFD. 44/1 (2003) 19-39.
- Muhsin Demirci. Tefsir Usûlü. İstanbul: İFAV, 29. Basım, 2014.
- Muhyiddîn el-Kâfiyeci. Kitâbü't-Taysîr fî Kavâidi 'İlmi't-Tefsîr. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1989.
- Mukâtil b. Süleymân. Tefsîru Mukâtil b. Süleymân. thk. Dr. Abdullâh Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Lübnân: Müessesetü't-Târihi'l-Arabi, 1423.
- Murat Sülün. "Makâm-ı Mahmûd Ayetine Farklı Bir Yaklaşım". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 50/2 (2009), 13-38.
- Ömer Dinç. Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Ömer Dumlu. Kur'an Tefsirinde Yöntem. İzmir: Anadolu Yayınları, 1988.
- Ömer Kara. Kur'an'ın Anlaşılmasında "İtibâr, Sebebin Husûsiliğine Değil, Lafzın Umûmiliğinedir" İlkesine Usûlcülerin Metodik Yaklaşımları. Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2001.
- Rukiye Oğuzay. "İslâm Literatüründe Hasâis: Mefhûmu ve Muhtevâsı". Hadis Tetkikleri Dergisi

- 17/1 (2019), 139-165.
Subhi Sâlih. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1977.
Şevket Kotan. *Kur'an ve Tarihselcilik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2011.
Şevket Kotan. "Kur'an'ı Anlama' Sorunu Üzerine Bazı Düşünceler". *Eskiyeni*. 27 (2013), 131-138.
Şevket Kotan. "Kur'an'ı Anlamada Usûl Üzerine". *Milel ve Nihal*. 14/2 (2017), 175-202.
Şevket Kotan. "Maûn Sûresi Özelinde Bir Kur'ân Hermenötiği Denemesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 26/2 (2022), 803-822.
Yahyâ b. Sellâm. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Dr. Hind Şebî. Lübnân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425.
Yusuf Ziya Keskin. "Kur'an ve Sünnet'e Göre Hz. Peygamber'e Mahsus Hükümler". IV. Kutlu Doğum Sempozyumu: Kur'an ve Hz. Peygamber (S.A.V), 121-127.
Zeyd b. Ali b. el-Huseyn. *Tefsîru Garîbî'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Cevâd el-Huseynî el-Celâfî. Lübnan: Dâru'l-Va'yi'l-İslâmî, ts.

